

директора. Обосновывается необходимость использования идей катарсического воспитания В. А. Сухомлинского в современной украинской школе.

Ключевые слова: духовный катарсис, катарсическое воспитание, катарсическая деятельность.

Karpenko I. M. Catharsis Pedagogics of Vasyl Sukhomlynsky

This article deals with the essence and aims of catharsis education of a personality in context of pedagogical system of V. Sukhomlynsky. The author gives the following definition of the key notion: catharsis is an integral, intensive, dynamic state of a personality that shows the top of his spiritual organization as a result of purification, complication and turning the goals, values and ideals into socially important, national, universal ones. Spiritual purification is considered to be the person's freedom from negative consciousness display, emotional sphere and behaviour. Spiritual complication is inner content and structure reorganization of consciousness, senses and behaviour of a person due to introduction of new elements and links into his sociocultural experience. Spiritual sublimation means conscious strongly motivated choice of important goals, values and ideals and its consequent realization in life and activities.

V. Sukhomlynsky was sure that catharsis activity in particular forms the spiritual person. Spiritual catharsis of a person as a basis of educational process provides its effectiveness. Contemporary Ukrainian school should be a catharsis one in its goals and essence.

Key words: spiritual catharsis, catharsis education, catharsis activity.

Стаття надійшла до редакції 23.12.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2014 р.

Рецензент – д. пед. н., проф. Вакуленко В. М.

УДК 37.091.4 Сухомлинський: 613. 955

М. І. Карпенко

**ФОРМИ ТА МЕТОДИ ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ЗДОРОВ'Я
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ
В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

На початку ХХІ століття, в умовах розгортання глобалізаційних та інтеграційних процесів рівень здоров'я нації значною мірою визначає її майбутній розвиток, здатність до культурного й духовного вдосконалення. Здоров'я в усіх його вимірах є системною характеристикою й розглядається не тільки як найвища соціальна цінність, але й як потужний чинник соціально-економічного розвитку.

Формування здоров'я та здорового способу життя учнівської молоді визначено законодавством України одним з основних напрямів державної політики, який передбачає необхідність здійснення багатовекторної діяльності (Укази Президента України „Про Національну програму „Діти України” (1996), „Про Концепцію розвитку охорони здоров'я населення України” (2000)”, Концепція неперервної валеологічної освіти в Україні (1994), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012 - 2021 роки), Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Міжгалузевої комплексної програми „Здоров'я нації” на 2002 – 2011 роки” тощо) [1; 2].

Яскравим представником гуманістичної педагогіки радянського часу був В. О. Сухомлинський, який одним з перших теоретично обґрунтував, розробив і практично реалізував у своїй школі систему широкого валеологічного виховання учнів. Теоретичний і практичний досвід В. О. Сухомлинського з формування культури здоров'я дітей та молоді подає приклад адекватного розв'язання валеологічних проблем сучасної школи, тому всебічний аналіз його доробку є важливим для розв'язання проблеми здоров'ятворення.

Значним внеском у вивчення педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського стали праці науковців України (М. Антоненко, І. Бех, А. Богуш, Л. Бондар, Н. Дічек, І. Зязюн, О. Савченко, О. Сухомлинська) та зарубіжжя (А. Борисовський, Б. Кваша, М. Мухін, В. Риндак, С. Соловейчик (Росія); Н. Гайчук (Білорусія); Н. Басіладзе (Грузія); У Чень, Лі Цзіхуа (Китай); А. Кокеріль (Австралія) та ін.). Не зважаючи на значну кількість робіт, присвячених спадщині павлиського педагога, проблема формування культури здоров'я молодших школярів не знайшла цілісного наукового аналізу.

Зважаючи на це, метою цієї статті є аналіз і узагальнення форм та методів виховання культури здоров'я молодших школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського.

Валеологічний досвід Василя Олександровича формувався в умовах повсякденної дослідно-експериментальної роботи, під час якої педагог вів спостереження та аналіз, апробував свої авторські варіанти навчально-виховної діяльності. Тільки після того, як ці ідеї були перевірені, втілені в життя педагогічним колективом школи й довели свою ефективність, вони підлягали суворій теоретичній обробці та знаходили відбиття у його численних публікаціях. Цей шлях – від практичної діяльності до теоретизування – призвів до відмови від суто стандартних форм та методів роботи, які відзначалися певною шаблонністю, одноманітністю та схематизмом, й обумовив своєрідність педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського. Проаналізувавши її, ми можемо констатувати, що він переосмислює звичну наукову термінологію та загальноновживані педагогічні категорії, дефініції і визначення, бо йому притаманна специфічна образність мислення, образно-емоційний спосіб представлення світу. „Педагогічні образи”

В. О. Сухомлинського – це індивідуально-неповторний, властивий саме йому спосіб сприйняття та розуміння педагогічної дійсності, узагальнення її об'єктів, процесів і явищ з позицій діалектичного розвитку, цілісних взаємозв'язків і впливів, виявлених у конкретно-чуттєвій формі.

Валеологічне виховання у Павлівській середній школі здійснювалося, по-перше, за рахунок раціональної організації навчального процесу, по-друге, через зміст навчальних дисциплін, по-третє шляхом широкого варіювання методів та засобів навчання, по-четверте, за допомогою поєднання навчання з позашкільною виховною роботою.

Доцільність вибору форм і методів визначалася їх головним завданням – як вони впливають на весь організм, який вклад вносять у процес цілісного розвитку особистості. Таке поєднання різноманітних форм і методів валеологічного виховання дозволило організувати педагогічний процес, який забезпечив формування не тільки окремих компонентів культури здоров'я, але й особистості загалом.

На особливу увагу, на наш погляд, заслуговують ті форми й методи роботи, які були авторськими здобутками педагогічного колективу Павлівської середньої школи. Зокрема така форма виховання культури здоров'я молодших школярів, як **„уроки мислення серед природи”**. Багаторічні спостереження привели В. О. Сухомлинського до висновку, що тривале перебування в приміщенні, насиченому вуглекислотою, веде до значних захворювань дитини [3, с. 103 – 105; 4, с. 49 – 56]. Так, одним із проявів турботи про здоров'я стало прагнення не допустити „кисневого голодування” та домогтися повноцінного атмосферного режиму під час занять. У Павлівській середній школі ретельно проектували та вміло створювали аерофітотерапевтичні рослинні зони, завдяки яким летючі фітонциди різним чином впливали на життєдіяльність організму дітей: спазмалітично, заспокійливо чи, навпаки, збудливо. Перебування учнів у зоні рослин цілодобово було обов'язковою умовою формування їхнього здоров'я. Вздовж шкільної будівлі під вікнами було висаджено рослини, які чинили антимикробну дію, підвищували імунологічну стійкість організму [3, с. 112 – 127].

Постійне діагностування здоров'я учнів довели благодію силу навчання у „зелених класах”. Так, близько 40% усіх уроків протягом року проводились у саду просто неба. „Те, що значну частину уроків проводили серед природи, на свіжому повітрі, під блакитним небом, – писав В. О. Сухомлинський, – мало виняткове значення для дітей. Протягом навчального часу діти почували себе бадьорими і життєрадісними, ніколи не йшли додому з важкою головою” [3, с. 117].

Природне довкілля, як вважав В. О. Сухомлинський, – є невичерпним, наймогутнішим джерелом духовного, психічного та фізичного здоров'я кожної людини. Розглядаючи природне середовище як один із засобів формування розумового здоров'я учнів, він писав:

„Природа мозку дитини потребує, щоб її розум виховувався біля джерела думки – серед наочних образів, і насамперед серед природи, щоб думка переключалася з наочного образу на „обробку” інформації про цей образ. Якщо ж ізолювати дітей від природи, якщо з перших днів навчання дитина сприймає тільки слово, то клітини мозку швидко стомлюються і не справляються з роботою, яку пропонує вчитель” [3, с. 34].

Залучення учнів підготовчого класу до спілкування з природою, до виконання елементарної дослідницької діяльності з об’єктами та явищами природи, урахування їхніх вікових та індивідуальних особливостей укріплювало здоров’я дітей, допомагало легше пережити адаптаційні труднощі в початковій школі, сприяло виробленню гуманістичних форм та правил поведінки в соціальному й природному середовищі.

Важливим методом формування культури здоров’я учнів „школи під відкритим небом” були **фенологічні спостереження** за об’єктами та явищами живої природи: колір та форма листя, бруньок, квітів дерев, кущів, трав тощо. Навіть порівняння, виявлення схожих та відмінних рис досліджуваних об’єктів, встановлення характерних особливостей явищ природи викликало у дітей здоровий змагальний настрій, бажання бути успішними в пізнавальній діяльності. Такі завдання також формували характер та волю дітей, укріплювали нервову систему й підвищували психічну стійкість до стресогених факторів, що так важливо для дітей передшкільного та молодшого шкільного віку.

Постановка проблемних питань під час обговорення явищ природи стимулювала творчу та мовленнєву активність дітей, спонукала їх вільно та змістовно висловлювати думки з приводу якостей рослин, впливу факторів зовнішнього середовища на людину, її організм. Діти переконувалися в тому, що рослини □ живі істоти, які відчувають оточення та можуть пристосовуватися до умов існування, вжитися в них без сторонньої допомоги. Точно так і людина, крокуючи життям, у першу чергу має розраховувати на свої сили та розум, бути цілеспрямованою, не боятися труднощів, нести користь людям.

У результаті спостереження за світом природи, проведення елементарних дослідних робіт (пророщування насіння квітів, бобових, овочів) діти самостійно робили висновки, що все живе у світі потребує повітря, води, тепла та світла, дізнавались про тісний взаємозв’язок між живою та неживою природою. На думку педагогічного колективу Павлівської школи, подібна робота не повинна була обмежуватися лише цими висновками, а мотивувала дітей до ведення здорового способу життя. Педагогічна логіка будувалася так: людина □ теж жива істота, яка потребує тепла (одягатися відповідно до погоди), світла (під впливом сонячних променів виліковується багато хвороб, виробляється вітамін D), повітря (прогулянки на свіжому повітрі та сон при відкритій хвіртці покращують роботу серця, головного мозку, укріплюють судини та нерви), харчування (відсутність їжі, води чи порушення режиму

харчування призводить до хвороб чи навіть смерті). У дітей формувалася чітка екологічна позиція, що природа без людини може обійтися, а людина без природи – ні, тому треба бережно ставитися до природного середовища, поновлювати природні ресурси, бути другом та помічником усьому живому на планеті.

В. О. Сухомлинський був глибоко переконаний, що між фізичною діяльністю та психічним розвитком дитини, між руховою активністю та її розумовим розвитком існує пряма взаємозалежність та взаємообумовленість. Наскільки активніша дитина в руховій діяльності, настільки інтенсивно проходить її розумовий розвиток [3, с. 111 – 142]. Наприклад, правильно організована трудова діяльність забезпечує психологічний комфорт учнів, є незамінною умовою вироблення у дітей свідомого ставлення до навчання, морального та інтелектуального формування особистості та її фізичного розвитку.

Уроки під відкритим небом спонукали дітей прикрашати навколишню природу, займатися посиленою роботою: прибирати сад, пришкілну ділянку, саджати дерева, сіяти насіння в ґрунт, доглядати за рослинами. Під час цієї роботи у молодших школярів формувалися загальнотрудові вміння, виховувалася культура праці, закріплювалися отримані знання та зміцнювалася м'язова система.

Важливим методом формування культури здоров'я учнів передшкільного віку були **ігри на відкритому повітрі**. Доведено, що рухові ігри збільшують потужність респіраторних, ендокринних та інших резервів організму, у результаті чого підвищується стійкість організму дитини до різних впливів патогенного характеру.

Сюжетні ігри сприяли загальному фізичному розвитку та загартуванню дітей, вихованню в них спритності, швидкості та координації дій, почуття рівноваги та просторової орієнтації, а також формуванню відповідних морально-вольових особистісних якостей. **Рольові та розумові ігри** на лоні природи давали можливість дослідити та скорегувати психічний компонент здоров'я учнів: через ігрові фантазії краще уявити умови життя і виховання дитини, риси її особистості, пріоритетні впливи в родині чи поза нею, та відповідно до цього розробити, наприклад, тематику бесід з батьками.

В. О. Сухомлинський стверджував, що дитина не народжується доброю чи злою, вона стає такою у процесі життєдіяльності, засвоєння культурного досвіду. Саме тому кожна дитяча гра повинна навчити учнів по-доброму ставитися до навколишньої природи, тварин, людей, виявляти співчуття, чесно визнавати свої помилки тощо.

Закріплення та систематизація знань часто відбувались під час **тематичних виставок творчих робіт, складання казок, замальовок та усних розповідей** про живу та неживу природу.

При цьому педагоги обов'язково аналізували дитячу творчість, адже в ній відбито образи предметів та знання про них. У дітей підготовчого класу під час роботи над малюнками, схемами, відмітками

вироблялося вміння працювати в зошитах, альбомах, виховувалися посидючість та готовність до майбутньої навчальної діяльності тощо.

Таким чином, спостереження за об'єктами природи, вивчення особливостей представників рослинного та тваринного світу, взаємозв'язків живої та неживої природи допомагали виробленню в молодших школярів умінь аналізувати й узагальнювати, доводити свою думку, слухати педагогів і товаришів; сприяли формуванню природознавчих знань, умінь, навичок та первинних здоров'язберігаючих мотивацій та установок тощо.

Широко поширеною формою виховання культури здоров'я молодших школярів були **уроки вивчення людини серцем** – „школа спостережливості”. Проводячи їх з учнями 6–7 років, В. О. Сухомлинський намагався навчити їх відчувати інших людей, їхній внутрішній світ. Учень, який навчився відчувати серцем іншу людину, стає доброзичливим, ласкавим, сердечним. Шкільний сад, поле, Куточок Краси, зелений клас були місцями проведення таких уроків. „Я вчу дітей: дивіться в очі жінкам, учіться відчувати й розуміти, що на душі в кожній з них – безхмарний спокій чи темна хмара гіркоти. ... Заглянувши в обличчя, в очі людини, діти відчують її внутрішній світ”, – писав Василь Олександрович [3, с. 434 – 435; 5, с. 232]. Саме такі уроки людяності, на думку павлівського вчителя, допомагали знищити корені моральної тупості, емоційної товстошкірості й виховати справжню духовну культуру.

У рамках навчально-виховного процесу важливими засобами формування практичного аспекту культури здоров'я були **рухливі вправи, спортивні ігри, фізична праця на свіжому повітрі, тренування, різноманітні спортивні змагання та свята**. Показово, що для всіх учнів 1 – 10 класів у Павлівській середній школі традиційною була зарядка просто неба перед початком занять.

Бути в русі – одна із найважливіших умов фізичного загартування, – уважав павлівський педагог. Уже в перший місяць занять у „Школі радості” діти щодня проходили пішки по 2 – 3 кілометри, на другий місяць – 4 – 5, на третій – 6. Ця форма роботи забезпечувала не тільки фізичне оздоровлення, але й стимулювала вольові якості дитини, виховувала стійкість та витримку.

Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського свідчить, що для учнів особливо валеологічно насиченим був час канікул. „Осінні, весняні й зимові канікули ми завжди проводили на свіжому повітрі, серед природи – у походах, на привалі, у лісі, в іграх... Уже в перші канікули всі діти стали на лижі, ходили в ліс, каталися з гірок. ... Літні канікули діти проводили в походах, подорожах лугами, полями, лісами. Місяці безпосереднього спілкування з природою давали дуже багато і для зміцнення здоров'я, і для розумового розвитку малюків. Після закінчення I класу діти провели серпень у колгоспному саду й на пасиці. Після закінчення II – на колгоспному баштані” [3, с. 106; 4, с. 29].

До форм виховання культури здоров'я школярів, за В. О. Сухомлинським, належить суспільно-корисна **праця**, адже через неї відбувається цілісний розумовий, фізичний, естетичний, моральний і громадянський розвиток особистості. З перших днів перебування в школі всі учні працювали фізично – у кабінеті живої природи, у робочій кімнаті, на навчально-дослідній ділянці, доглядали за плодовими деревами й виноградом, вирощували саджанці, збирали насіння тощо. Праця на чистому літньому повітрі, насиченому фітонцидами таких злакових рослин, як пшениця, жито, ячмінь, гречка, була запорукою здоров'я дихальних шляхів, а в морозний зимовий день – чудовий засіб загартування організму й запобігання простудним захворюванням. Наприклад, у невеличкий мороз (до 10°) 8-річні діти працювали раз на тиждень по 2 години, 9 – 10-річні – по 3 години, 11-річні – по 4 години [3, с. 109;].

Аналізуючи форми й методи виховання культури здоров'я учнів основної школи, констатуємо, що їх вибір обумовлений віковими особливостями розвитку учнів. Так, якщо зовнішня сторона роботи з учнями середньої школи залишалася незмінною, то внутрішня зазнавала глибоких змістовних змін, будь-яка робота ускладнювалася, переходила на більш високий якісний рівень, набувала романтичного забарвлення, супроводжувалася яскравими почуттями й переживаннями.

Таким чином, у рамках даної статті ми проаналізували форми та методи виховання культури здоров'я молодших школярів. Сформулюємо висновки: по-перше, апробовані у Павлівській середній школі способи валеологічного виховання були новаторськими за своїм змістом для освітнього середовища другої половини ХХ ст.; по-друге, концепція формування культури здоров'я учнів втілювалась у життя під час різноманітних форм урочної, позаурочної, позакласної, позашкільної роботи, у процесі самостійної, пошукової, трудової діяльності; по-третє, широкий спектр технологічного інструментарію обирався відповідно до вікових та індивідуальних особливостей розвитку учнів. Подальшого дослідження потребує досвід В. О. Сухомлинського щодо валеологічного виховання учнів основної та старшої школи.

Список використаної літератури

- 1. Офіційний** веб-сайт Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/index.php/ru/novosti/aktualnye-novosti/8889-tipovi-navchalni-plani-dlya-zagalnoosvitnikh-navchalnikh-zakladiv-ii-stupenyashkvaleni-kolegiyu-monmolodsporu>.
- 2. Офіційний** сайт Національної академії педагогічних наук України. Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.library.edu-ua.net/id/928/>.
- 3. Сухомлинський В. О.** Серце віддаю дітям / Сухомлинський В. О. // Вибр. тв. : в 5-ти т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 7 – 279.

4. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа / Сухомлинський В. О. // Вибр. тв. : в 5-ти т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 4. – С. 7 – 390. **5. Сухомлинський В. О.** Статті / Сухомлинський В. О. // Вибр. тв. : в 5-ти т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 5. – 639 с.

Карпенко М. І. Форми та методи виховання культури здоров'я молодших школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського

Статтю присвячено проблемі формування культури здоров'я молодших школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. Проаналізовано і узагальнено форми й методи виховання культури здоров'я молодших школярів у практичній діяльності павлиського вченого, такі як „уроки мислення серед природи”, фенологічні спостереження, ігри на відкритому повітрі, уроки вивчення людини серцем – „школа спостережливості”, рухливі вправи, спортивні ігри, фізична праця на свіжому повітрі, тренування, різноманітні спортивні змагання та свята, суспільно корисна праця тощо.

Ключові слова: педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського; формування культури здоров'я молодших школярів; духовне здоров'я; психічне здоров'я; фізичне здоров'я; концептуальні засади, форми і методи формування культури здоров'я молодших школярів.

Карпенко М. И. Формы и методы воспитания культуры здоровья младших школьников в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского

Статья посвящена проблеме формирования культуры здоровья младших школьников в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского. Проанализированы и обобщены формы и методы воспитания культуры здоровья младших школьников в практической деятельности павлышского ученого, такие как „уроки мышления на природе”, фенологические наблюдения, игры на открытом воздухе, уроки изучения человека сердцем – „школа наблюдательности”, подвижные упражнения, спортивные игры, физический труд на свежем воздухе, тренировки, различные спортивные соревнования и праздники, общественно полезный труд и т. д.

Ключевые слова: педагогическое наследие В. А. Сухомлинского; формирование культуры здоровья младших школьников; духовное здоровье; психическое здоровье; физическое здоровье; концептуальные основы, формы и методы формирования культуры здоровья младших школьников.

Karpenko M. I. Forms and Methods of Education Culture Health of Junior Schoolchildren in the Classical Pedagogics V. Sukhomlynsky

The article is devoted to the problem of formation of a culture of health of Junior schoolchildren in the classical pedagogics V. Sukhomlynsky.

On basis of scientific resources problem of schoolchildren health culture formation through V. Sukhomlynsky pedagogical heritage was analyzed; social

and historical background of developing the idea of schoolchildren health culture formation by V. Sukhomlynsky was found; concepts of health culture formation in V. Sukhomlynsky pedagogical heritage were discovered; peculiarities of Pavlysh Secondary school teachers training for schoolchildren health culture formation were evaluated; possibilities of application of V. Sukhomlynsky ideas concerning schoolchildren health culture formation in modern educational practice were found.

Analyzed and generalized forms and methods of education culture health of Junior schoolchildren in practical activities павлиського scientist, such as „lessons of thinking in nature”, phenological observations, outdoor games, lessons from the study of the human heart – school of observation”, moving exercises, sports games, physical work outdoors, training, different sport events and festivities, socially useful work etc.

Key words: pedagogical legacy of V. Sukhomlynsky; creation of a culture of health of Junior schoolchildren; mental health; mental health; physical health, a conceptual framework, forms and methods of formation of a culture of health of Junior schoolchildren.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2014 р.

Прийнято до друку 24.01.2014 р.

Рецензент – д. пед. н., проф. Вакулєнко В. М.

УДК 378.4.014.6(477.54), „18/191”

С. М. Куліш

**ТЕНДЕНЦІЇ НОВАТОРСТВА У ПОШУКАХ
МОДЕЛІ ЯКІСНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ
В КІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ
ХАРКІВСЬКОГО ІМПЕРАТОРСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ)**

Процеси, що здійснюються в соціумі у всіх сферах життєдіяльності та з входженням України до європейського освітнього простору, потребує переосмислення і аналіз традиційних підходів в організації університетської педагогічної освіти. Вирішуючи проблеми підготовки науково-педагогічних працівників, ми все частіше звертаємося до історії університетів та пошуках новаторства в педагогічній освіті минулого.

Мета статті – проаналізувати діяльність професорсько-викладацького складу Харківського Імператорського університету в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. в пошуках новацій в педагогічній освіті та їх вклад у розвиток педагогічної освіти та науки.

Наприкінці ХІХ ст. навчальні заклади підросійської України не могли задовольнити стрімко зростаючі потреби суспільства у майбутніх